

Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában 1941—1945

DOKUMENTUMGYŰJTEMÉNY JUGOSZLÁVIA NÉPEINEK NÉPFELSZABADÍTÓ HÁBORÚJA TÖRTÉNETÉHEZ

Újabb, fontos dokumentumkötettel gyarapodott a Magyarország második világháborús korszakával foglalkozó történeti irodalom. Olyan kötettel, amely a lassan fél évszázados magyar múlt nem éppen hízelgő fejezeteit tárja az olvasó elé: a Jugoszlávia ellen katonai támadással végrehajtott utolsó területgyarapodást, a magyar adminisztráció délvidéki berendezkedését. A 220 iratot közlő, alapos és bőséges jegyzetanyaggal ellátott könyvet a budapesti Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Jugoszláv Néphadsereg Hadtörténeti Intézetének munkatársai készítették, sokesztendőös kutató- és egyeztető munkával. A kötet a *Jugoszlávia népei népfelszabadító háborúja története dokumentumai* (Zbornik dokumenata i podataka a narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije) sorozat részeként, a magyar kiadással megegyező címmel jelenik majd meg Jugoszláviában. Mint a kötet főszerkesztőinek, *Liptai Ervin* és *Fabijan Trgo* előszavából is kiderül, a kötet alapvető célját abban látták, hogy megismertessék „a magyarok által 1941—1945 között elfoglalva tartott jugoszláv területeken a megszállás rendszerét, de azt is, hogy a terror és elnyomatás nem tudta megakadályozni a népfelszabadító mozgalom kibontakozását, az ott élő hazafiak aktivitását”. Egy ilyen közös kötet kiadása persze nemcsak a kutatók szándékán múlik. Mint az előszó is utal rá, ebben meghatározó szerepet játszott a két állam közötti jó viszony, s az, hogy a két ország történészei a súlyos történelmi örökség ellenére sem a történelemhamisítás nagyon is kétéus útját választják a múlt feltárásakor, hanem képesek szembenézni a valós tényekkel.

A bőséges iratanyagot *Morva Tamásné*, a közben elhunyt *Josip Mirnić* akadémikus, valamint *Konstantin Pavlović* gyűjtötték össze. A válogatást végző *Godó Ágnes* feladata korántsem volt egyszerű. Nem csak azért, mert például az 1941-es évre vonatkozóan jóval több dokumentum állt rendelkezésére, mint mondjuk az 1944/45-ös esztendőkre, hanem azért is, mivel a magyar és jugoszláv történetírás álláspontja a magyar adminisztráció berendezkedéséről, működéséről és szándékairól, az érthetően más megközelítések miatt, az alapvető egyezések ellenére is, több kérdésben eltér egymástól. Gondolunk itt elsősorban arra, hogy a magyar történetírás már túllépett az atrocitások pusztá tényének felmutatásán, s az utóbbi időben arra igyekezett választ keresni, milyen szándékok, megfontolások vezették a magyar katonai és politikai vezetést, amikor a korábban visszacsatolt területekhez képest valóban jóval erőlyesebb eszközökkel igyekezett felszámolni a jugoszláv ellenállást. A kötet kétségtelenül ezt a szempontot igyekezett érvényesíteni, ha nem is minden kérdésben sikeresen.

A közölt források jelentős része a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Levéltára iratanyagából került a kötetbe, de felhasználták a kötet

szerkesztői a külügyi anyagokat, a miniszterelnökség kisebbségi osztályának, valamint a Párttörténeti Intézet Archivumának dokumentumait, s a Vajdasági Szocialista Forradalom Múzeum (Muzej Socijalističke Revolucije Vojvodine) iratait is. Ugyanakkor megítélésünk szerint a jugoszláviai levéltárak sokkal több lehetőséget kínáltak volna a válogatásra — gondolunk itt elsősorban a Vajdasági Levéltár (Archiv Vojvodine) igen gazdag iratanyagára.

Nyilván nemcsak a már említett eltérő vizsgálati szempontok jelentettek komoly dilemmát a kötet összeállítói számára. Mivel a dokumentumok közreadására a már említett jugoszláviai sorozat részeként került sor (eddig a XIV. kötet 174 könyve jelent meg, ez lesz a XV. kötet 1. könyve), s Magyarországon is kiadták már a világháború éveire vonatkozó külügyi iratokat, minden bizonnyal a feleslegesnek tartott ismétléseket is el akarták kerülni. Nyilván ezek a szerkesztési szándékok és dilemmák alakították ki azt az álláspontot, hogy a közölt források csak érintőlegesen foglalkoznak Jugoszlávia lerohanásának nemzetközi hátterével. Elismerve az említett szerkesztői szándék jogoságát, mégis megemlítjük, hogy több külpolitikai vonatkozású irat is helyet kaphatott volna a kötetben — legalább a magyar nyelvű változatban. Gondolunk itt például Hitler csupán jegyzetben említett, még a Simović vezette fordulat napján, 1941. március 27-én kelt 25. számú hadművelési tervére vagy a Jugoszlávia felosztására vonatkozó német—olasz megállapodásra stb. Ily módon ugyanis — a valós eseményekkel ellentétben — Magyarország szerepe a támadásban túlságosan is felértékelődik, s homályban marad az a perdöntő tény, hogy Magyarország a német—olasz katonai-politikai tervek részeként — persze saját célokat is követve — kapcsolódott be Jugoszlávia katonai lerohanásába és megszállásába.

Különösen jól sikerült a támadás katonai részleteire, a katonai közigazgatás időszakára, az ellenállásra és az ezzel szembeni megtorlásokra vonatkozó források kiválogatása. Az iratok egyértelműen bizonyítják, hogy a támadáskor és az ún. pacifikáló hadművelet során a délszláv, s főként a szerb lakossággal szembeni megtorlások nem a jugoszláv hadsereg vagy éppen az akkor csetniknek titulált lakosság szervezett ellenállása ellen irányult — az egyéni, elszórt kísérleteket ugyanis a hadsereg azonnal megtorolta —, hanem egy lehetséges, feltételezett formájában is erősen eltúlzott ellenállást akartak csírájában elfojtani.

A dokumentumok jól tükrözik azt is, hogy még az ún. nem őslakos délszlávokkal szembeni politika sem volt egyforma. Már a határt átlépő magyar csapatok olyan parancsot kaptak, hogy a horvátokat „megkülönböztetett” bánásmódban részesítsék. Ehhez a külpolitikai megfontolásokon túl a Muraköz hosszabb ideig tartó bizonytalan helyzete is hozzájárult, és az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a magyar kormányok a két ország között felvetődött nemzetiségi problémákat lakosságcserével próbálták megoldani.

Több irat is foglalkozik a dobrovoljacok kitelepítésével, internálásával és Szerbiába történő illegális áttoloncolásával, valamint az átvételüket szorgalmazó magyar—német tárgyalásokkal. Ennek alapján plasztikus kép bontakozik ki az olvasóban, jól nyomon követhető a szerbiai áttelepítés szándékának kudarca, az ezzel összefüggő német megfontolások. A dobrovoljac kérdésel szorosán összefüggő magyar betelepítéseket azonban — gondolunk itt főként a bukovinai székelyekre, de megemlítjük a horvátországi magyarokat, csángókat és az ún. vitézeket is — mindössze egy, az események szempontjából marginális tartalmú irat képviseli, amely a jugoszláv telepésközségek magyar elne-

vezéséről tudósít. Nem csupán az események valós bemutatása miatt hiányoljuk ezeket a forrásokat, de a magyar történetírás már említett törekvései miatt is. Így ugyanis rejtve maradnak a dobrovoljácok kitelepítésének valós rugói: a Bácska nemzetiségi térképének átformálása (ne feledjük, nem magyar többségű területekről van szó!), az „akié a föld, azé az ország” elvének érvényesítése, amely szándék természetesen az 1918 utáni jugoszláv telepítésekből sem hiányzott. Megjegyezzük, hogy a bukovinai székelyek Magyarországra telepítésének gondolata, amely a XIX. század végére nyúlik vissza, már a Teleki-kormány idején, Észak-Erdély visszacsatolása után felvetődött, s az 1940. november 15-i minisztertanácson már a döntés is megszületett. Jugoszlávia megtámadása után azonban, a katonai körök nyomására megváltozott földrajzi iránya. Teleki még egy Szatmár megyei, a székelyek pedig egy Bihar megyei telepítés mellett érveltek. A bácskai telepítésről a kormány egyébként nem 1941. május 9-én intézkedett, az erről szóló döntés már a minisztertanács április 28-i ülésén megszületett.

A kötetben közölt iratok hüen tükrözik a bácskai, baranyai, muraközi és Mura vidéki ellenállás kibontakozását, a magyar kormányok megtorló politikát, a statáriális eljárásokat. Az ezzel kapcsolatos iratok egyértelműen alátámasztják a szerkesztők azon szándékát, hogy nyomatékkal felmutassák a „másik Magyarországot” is, azt, hogy a jugoszláv ellenállásban és partizánmozgalomban szép számmal vettek részt magyarok is. A Vkf (Vezérkar főnöke) statáriális bíróságának ítéletei nem tettek különbséget magyarok és délszlávok között. Az ellenállás kapcsán a recenzens mégis felhívna a figyelmet néhány, a jugoszláv történetírásban gyakran idézett forrásra, amelyek az adott kérdésben kevésbé tájékozott magyar olvasók számára fontosak lettek volna. Gondolunk itt elsősorban a Jugoszláv Kommunista Párt 1941. májusi, zágrábi határozatára és a Vajdasági Tartományi Bizottság 1941. júliusi, ún. Lenin-levelére. A zágrábi határozat kimondta, hogy az ország feldarabolása ellenére a JuKP továbbra is egységes marad, s az ellenállás leendő kereteit is ehhez kell igazítani. A magyar olvasó csak e dokumentum ismeretében értheti meg, hogy a felvidéki és észak-erdélyi kommunistákkal ellentétben a délvidéki kommunisták miért nem csatlakoztak a KMP-hez, s hogy az itteni ellenállás miért a magyar függetlenségi, antifasiszta ellenállás keretein kívül, hosszú ideig attól elszigetelten szerveződött. A másik dokumentum a bácskai fegyveres harci osztagok, az ún. tizedek létrehozására szólított fel, kiadva az aktív cselekvés, a szabotázs és fegyveres küzdelem jelszavát. E forrás hiányában úgy tűnhet, hogy a magyar hatóságok 1941 késő nyarától, ősztől egy nemlétező, szervezetlen ellenállásra sújtottak le, mint tették a bevonuláskor.

Az 1941-es esztendő krónikáját a Vkf-bíróság tevékenységét összefoglaló, 1941. december 1-jén kelt jelentés zárja. A szerkesztők itt korántsem önkényesen szakítják meg az események szálait, hanem a valóságnak megfelelően vezetik be az 1942-es esztendő szomorú krónikájából azt, amit mind a magyar, mind pedig a jugoszláv történetírás eddig is hangsúlyozott: a súlyos áldozatokkal járó 1942. januári „partizánvadász” razzia akkor indult meg, amikor a korábbi megtorló akciók miatt a bácskai ellenállás, meggyengült, bázisa jelentős mértékben leszűkült. Arról nem is szólva, hogy Újvidéken ekkor semmi-féle partizánakció nem volt.

A közvetlenül a razzia utáni tiltakozásokból többet is be lehetett volna mutatni. Gondolunk itt Bajcsy-Zsilinszky Endre január 19-i, tehát még a razzia idején Bárdossyhoz intézett levelére, amikor a miniszterelnök azzal nyug-

tatta a kétségbeesett képviselőt, hogy telefonált Újvidékre, „ne legyen semmi kegyetlenkedés”. Ismerve a Bácskában akkor kialakult helyzetet, nem kevés személyes bátorság is kellett ahhoz, hogy a helyi lakosság kifejezze a razziával kapcsolatos ellenvéleményét. Ezért érezzük úgy, hogy a kötetben helyet kellett volna kapjanak az erre vonatkozó dokumentumok. Például a Török László iparfelügyelő által 1941. január 29-én közvetített magyar munkástiltakozás, s Kadocsa Pál újvidéki rendőrfogalmazó jelentése. Hiányoljuk a razzia nemzetközi hatásának ábrázolását is (például a jugoszláv emigráns kormány memoranduma, a jugoszláv kormány washingtoni követének jegyzéke stb.), hiszen ezek erősítették fel azt az egyre erőteljesebben jelentkező belső követelést, hogy vonják felelősségre a kegyetlenkedő katonákat és rendőröket. De nemcsak ily módon volt kénytelen a Kállay-kormány levonni bizonyos konzekvenciákat a razziából. Az 1942 nyarán bevezetett ún. egységes vezetéssel kapcsolatos iratok arról tanúskodnak, hogy bár a Kállay-kormány változatlanul az ellenállás felszámolására törekedett, külpolitikai megfontolásokból és délvidéki konszolidációs törekvései miatt azonban úgy próbálta ezt elérni, hogy a megtorlások ne a délszláv lakosság egészét érintsék. Mint a könyvben szereplő iratok is bizonyítják, ebben az időben számos, korábban hozott korlátozó intézkedés felszámolására is sor került. A kormányon belül ez a gondolat egyébként már 1942 szeptemberében felvetődött. Az 1943. február 16-i minisztertanácson Keresztes-Fischer belügyminiszter pedig még konkrétan fogalmazott: elérkezettnek látja az időt a katonai bíróságok által hozott ítéletek, az internálások és kiutasítások felülvizsgálatára, az agrárkérdés megoldására, a pravoszláv egyház vagyoni jogi helyzetének és a Matica srpska ügyének tisztázására. 1944 elején a kormány sajátos helyzetbe került: miközben a Délvidéken az egységes vezetés segítségével továbbra is keményen lesújtott a JuKP vezette ellenállásra, Kállay új külpolitikai koncepciójának megfelelően kénytelen volt felajánlani a szövetségeseeknek Tito partizánjainak élelemmel és egyéb anyagokkal történő támogatását. Az erre vonatkozó forrásokat is szívesen olvastuk volna a kötetben.

Míg a délszláv lakossággal folytatott politika hűen rekonstruálható a közölt iratok alapján, a nagy létszámú bácskai németek sajátos helyzetére, a magyarok és németek közötti feszült helyzetre, az SS-toborzásra stb. vonatkozó iratok hiányoznak. Teljesebbé tette volna a képet az iskolapolitika bemutatása is. Ezek az iratok alig vagy egyáltalán nem gyarapították volna a kötet terjedelmét, mivel az 1945-ös esztendőre vonatkozó néhány forrás a téma szempontjából elhagyható lett volna.

Fenti megjegyzéseink mellett is szeretnénk hangsúlyozni, hogy a közös munkával készült kötet fontos hozzájárulás második világháborús történetünk reális értékeléséhez határainkon belül és túl egyaránt. (Zrínyi.)

A. SAJTI ENIKŐ